

DÉCSY GYULA
(Bloomington)

Emlékezés egy rasdorfi kirándulásra

Emlékezésem Kálmán Béla nevével szeretném kezdeni, aki 1940 és 1944 között Érsekújvárott működött a gimnáziumban, amelynek tanulója voltam. Tőle hallottam először Budenz nevét. Nagy hálával gondolunk rá ma is, megboldogult tanárunkra, barátunkra, akitől az első indításokat kaptuk, hogy nyelvészek legyünk.

A második találkozásom Budenz nevével itt volt, Budapesten, Zsirai tanár úr előadásán. Emlékszem, ő a németes kiejtés szerint „c”-vel ejtette Budenz nevét, [*budenc*]-nek.

A harmadik találkozásom ugyancsak itt volt Budapesten, amikor megvásároltam Budenz finn nyelvtanát Szinnyi átdolgozásában. Ez nagyon korai grammatikai munka volt. Ma sokkal jobb nyelvtanok állnak a diákok rendelkezésére. Mi ezt használtuk akkor. Igen sokat tanultam belőle. Ezt abból tudom, hogy amikor 1958-ban nem sokkal Németországba való áttelepülésem után egy német ösztöndíjjal Finnországba mehettem, három vagy négy nap után már meg tudtam értetni magam finnül. Tehát nagyon jó alapokat adott a Budenz-féle nyelvtan.

Miután két évet Göttingában töltöttem, 1959-ben kerültem Hamburgba, ahol habilitáltam finnugor szakból. Azt hiszem, a menekültek közül az első voltam, aki ilyen pozícióba került, és mindjárt kaptam egy úgynevezett „Diätendozentur” állást. Az első dolgom az volt, hogy utána járjak Budenz ifjúkori életviszonyainak. Ezt azért tartottam fontosnak, mert a magyar életrajzok alig mondtak valamit Budenz és a Budenz család eredetéről. Arról, milyen helyen, hol született Budenz, hol nevelkedett föl. Pedig, mint később kiderült, erre vonatkozólag igen érdekes adatok voltak találhatóak. Hamburgi éveim (1959–1977) első esztendeiben igen sokat utaztam délre, Dél-Németországba, ismerősöket meglátogatni. Tudtam, hogy Fulda közelében, nem messze az autóúttól van egy Rasdorf nevű falu, ahol Budenz született. Úgyhogy egyszer, talán a hatvanas évek elején ellátogattam Rasdorfba. Szokásom szerint körülnéztem a faluban. Mindjárt fölfedeztem, hogy az egyik utcasarkon van egy vendéglő, Budenz-Caffé volt a neve. Mindjárt le is fényképeztem, és elküldtem Pais professzor úrnak, hogy íme, ilyen is van a világon, Budenz-Caffé. Nem tudom, hogy megvan-e még ez az érdekes fénykép a Pais-hagyatékban.

Nem sokkal később megtudtam, hogy a Budenz család igen fontos szerepet játszott Rasdorf életében. Természetesen bementem a polgármesterhez is, Josef Flach volt a neve. Utána meglátogattam a helyi lelkészt. Az azonnal megnézte a családtörténeti adatokat az anyakönyvekben. Ebben nekem is nagy gyakorlatom volt, mert középiskolás koromban egyik érsekújvári tanárunk irányításával már folytattam családtörténeti kutatásokat. Kiderült, hogy a Budenz család ősei valamikor a 17. században költöztek Rasdorfba. Rasdorfról megjegyzem még, hogy ez az akkori keletnémet–nyugatnémet határ közelében feküdt, úgyhogy a városból magából, illetve falucskából lehetett látni a határvonalat, és a határ másik oldala már Kelet-Németország volt. Ez különös pikantériát adott az egész kapcsolatnak, különösen egy menekült számára.

Tudni kell azt, hogy Rasdorf Hessenben van. Amikor én 1956-ban, még a megboldogult Farkas Gyula működése idején Göttingába kerültem, találtam egy falut Göttinga közelében, melyről azt hittem, hogy Budenz szülőfaluja. Annak Rossdorf a neve. Nagyon hasonló volt a két név, és arra gondoltam, hogy Budenz ott született, és azért tanult Göttingában, mert olyan közel volt a faluja a városháza. De kiderült, hogy ez tévedés. Elég nagy a kiejtésbeli és a helyesírási különbség a két szó között. Ezután azonosítottam az igazi Rasdorfot, ami egy hesseni falu, Fulda mellett, Fuldától északkeletre. Nagyon szép, hegyes-völgyes tájon van, és elég hosszú ideig tartott lemenni oda az autóról.

Tehát Flach polgármester úr fogadott, és nagyon barátságosan elbeszélgetett velem. Ekkor kiderült, hogy az a ház, amelyben Budenz született – eredetileg iskola vagy iskola-épület – már nem létezik. Budenz apja helyi tanító volt, talán kántortanító. Egyedüli olyan tagja a családnak, aki értelmiségi pályára ment. A legtöbb Budenz földművelő, iparos vagy kereskedő volt, mint a Budenz kávéház mutatta ottjártamkor. Én mindjárt érdeklődtem a Budenz kávéház tulajdonosánál, de az nem tudott semmit Budenz Józsefről. Ez is mutatja, hogy milyen könnyen elfelejtik azokat, akik elhagyják a hazájukat: senki sem próféta a hazájában. A polgármesternek elmondtam Budenz József történetét, mert hiszen az érdekes az volt, ami Magyarországon történt vele. Nagyon föllekesült, hogy ilyen híres fia van a falujának. Különösen annak örült, amit magyarországi hírnevéről hallott. Mint a legtöbb dél-németországi helyen, Rasdorfban is éltek olyan népi németek, akiket 1945 után Magyarországról telepítettek ki. Ők később nagy lelkesedéssel kapcsolódtak be „Landsmannschaft”-nak nevezett szervezetükkel a Budenz-ünnepségekbe.

Az volt ugyanis a javaslatom a polgármester úrnak, hogy rendezzünk egy Budenz emlékünnepséget Rasdorfban, és készítsünk egy emléktáblát. Ha már nincs meg Budenz szülőháza, akkor tegyük arra a házra, amely annak a helyén áll. Az éppen a helyi polgármesteri hivatal volt. Ennek nagyon örült Flach polgármester és – Rasdorf katolikus falu – a helyi plébános is. Utána megkerestem még egy helytörténészt, August Webert. Majdnem minden német városban, faluban van helytörténész. Az azonnal fölvette a kapcsolatot a járási székhelyen, Hühnenfeldben működő kulturális osztállyal, és ott is mindenki nagy örömmel fogadta az ötletet. Az emléktábla elkészíttetését magamra vállaltam, a Societas Uralo-Altaica főtítkáráként akkor még igazgattam némi állami pénzekeket Hamburgban, és fölvettem a kapcsolatot Wolfgang Schlachter professzorral, akit pár évvel azelőtt neveztek ki a göttingai egyetem professzorának. Mind a hamburgi intézet, amely gyakorlatilag az én vezetésem alatt állott, mind pedig a göttingai intézet kapott némi támogatást a finn kormánytól, amivel nem kellett az állammal szemben elszámolni. Talán havi két-háromszáz márka juttatásról volt szó abban az időben, ami egy évre elég szép összeget tett ki. Ebből az összegből én a Buderus Vállalatnál – valahol Marburg közelében van, híres német vállalat – megrendeltem az emléktáblát.

Elhatároztuk, hogy egy szimpoziум keretében fogjuk leleplezni ezt az emléktáblát. A szimpoziумot, melyet hivatalosan lektortalálkozóknak neveztünk, a hamburgi és a göttingai finnugor szeminárium szervezte közösen 1963. május 22–25. között Göttingában. Ez volt az első alkalom, amikor a nyugat-németországi finn és magyar lektorokat összehoztuk közös tanácskozássra úgy, hogy kifizettük az úti- és tartózkodási költségeiket. A résztvevők száma talán harminc-nyolcvan lehetett. A szimpoziум társadalmi, társasági része is nagyon sikeres volt. Ne feledjük, hogy ebben az időben még semmilyen hivatalos kapcsolat nem volt Németország és Magyarország között, és így az emigráns magyaroknak a magyar érdekek képviselésében különleges szerep jutott. Magyar követség nem volt Nyugat-

Németországban, de volt finn követség, több finn konzulátus, egyebek között Hamburgban is, amelyek vezetőivel én korán fölvettem a kapcsolatot, így hosszú ideig igen jelentős támogatást kaptam tőlük.

Ebben a miliőben rendkívüli jelentősége volt a szimpoziumnak. Számos olyan lektor is megjelent a gyűlésen, akik később neves képviselői lettek hazájuknak bizonyos vonatkozásban. Ott volt pl. Lauri Karttunen, aki jelenleg a Rand Corporation-nek az egyik fő számítógépes szakembere, és az úgy nevezett *computational linguistics* nevű szaknak az egyik vezető amerikai képviselője. Ott volt Turunen professzor lánya, Maija, aki ma neves finn író. Részt vett a találkozón Lotz János is, a Columbia Egyetem akkori általános nyelvész professzora. És ott volt Várady Imre, a bolognai egyetem magyar szakos tanára, valamint Tárnoky Ilona, a kölni egyetem akkori magyar lektora.

A göttingai szimpoziumon voltak tudományos előadások, főleg a magyar és a finn nyelv oktatásának gyakorlati kérdéseiről. Ez volt az, ami a lektorokat érdekelte. Ennek az anyagnak egy része megjelent az UAJb 35(1964) kötetében. Az ünnepség keretében aztán – csütörtöki napon, áldozócsütörtök volt – leutaztunk egy busszal Göttingából Fulda mellé, Rasdorfba, ahol nagy ünnepséget, komoly programot készítettek elő. A polgármester várt, a német tűzoltózenekar, vagy valamilyen egyszerű katonai alakulatféle fősorakozott ott, nagyon közel a kelet-német határhoz. Rezesbanda fogadott bennünket. Kiszálltunk a buszból, és rögtön megkezdődött az ünnepség. Nagyon szépen volt előkészítve. Flach polgármester mondotta a bevezetést, helyi énekszámokkal kórusok szerepeltek, és utána került sor az én előadásomra, amely megjelent az *Ural-altaische Jahrbücher* (UAJb) 35. kötetében, és amely szinte reveláció erejével hatott a helyi lakosságra. A helyi magyarországi németek küldöttsége külön csoportot alkotott a vendégek között. Nagyon megtapsolták az előadásomat, amely főleg Budenz magyarországi tevékenységéről szólt, de beleszóttam új adatokat is, amelyeket kutatásaim során találtam. Szívesen elmondom őket itt is.

A névre vonatkozólag: a Budenz név valószínűleg szláv eredetű. A család keletről jött a hessenbeli Rasdorfba. Tehát arról a területről, mely eredetileg szláv volt, valahol Drezda-Meissen vidékén. Miként tudjuk, a német irodalmi nyelv Lutheri formája ennek a vidéknek a tájszólásán alapul. Maga a Budenz név nézetem szerint szláv eredetű, és azonos a Budislav-nak németes rövid formájával. A végén a *z* tulajdonképpen *sz*-nek ejtendő. Csak a mai helyesírási szabályok miatt ejtik *c*-nek, de a német helyesírás történetében a *z* betűnek volt *sz* ejtése is. Tehát a Budenz névnek [*budenz*] -*z* és nem [*budenc*] -*c* a helyes ejtése.

Miként mondtam, a család legtöbb tagja földműves volt. Szereztek ott valamennyi földet, bérlők vagy jobbágyok lehettek. Budenz József, aki 1836-ban született, tanító apjának negyedik gyermeke volt. Mint nagyon tehetséges fiatalember, a helyi paptól korán megtanult latinul, görögül; utána felvették a fuldai középiskolába, ahol szintén kitűnt tehetségével. Röviddel utána Marburgba került. A marburgi egyetemen kezdte tanulmányait majd átkerült Göttingába, ahol Theodor Benfeynek, a híres orientalistának lett nagyon lelkes tanítványa. Theodor Benfey a német orientalisztika történetének rendkívül nevezetes alakja. Ő írta meg a német orientalisztika történetét már a hatvanas-hetvenes években. Ő volt az egyetlen német tudós, aki megemlítette, hogy tanítványa, Budenz József, Pesten híres magyar orientalista lett. Ezt azért is említem, mert abban az időben Németországban a finnugrisztikát, vagy a finnugor, esetleg az altaji tudományok tanulmányozását még az orientalisztika részének tekintették. Németországban a hetvenes évektől kezdve, miután a poroszok legyőzték a franciákat, és megalapították a német császárságot, az úgynevezett „Gründerzeit“ volt folyamatban, ami azt jelenti, hogy százával alapították a humboldti

típusú egyetemi tanszékeket, a professzoroknak kitűnő lehetőségeik voltak a kutatásra. Benfey zsidó tudós volt. Ezt mindig hangsúlyozni szokták, különösen az utóbbi években. Neki is minden megszorítás nélkül volt lehetősége annak idején a kutatásra és a publikációra. Budenz ennek a Benfeynek volt a tanítványa, tőle szerezte orientalisztikai tudását, de ugyanakkor indoeurópai tanulmányokat is folytatott. Budenz fő érdeme itt, Magyarországon az volt, hogy a fejlett indoeurópai összehasonlító módszert alkalmazta a finnugor nyelvek tanulmányozására. Eredményeit nem kell itt tovább részletezmem. Valóban ő a modern tudományos finnugrisztika megalapítója.

Ez a rasdorfi találkozás nekem hosszú ideig az emlékezetemben maradt. Megjelent róla egy nagyon jó beszámoló Wolfgang Veenker tollából ugyancsak az UAJb 35. kötetében. Később, amikor megnősültem, finn feleségemmel gyakran utaztunk Dél-Németországba, s akkor mindig betértünk egy-egy látogatásra Rasdorfba. Megnéztük, hogy megvan-e még az emiéktaála. Legutóbbi látogatásom alkalmával – nagyon régen – még megvolt. Tudom, hogy az emiéktaálák sem tartanak örökké. Mindenesetre megpróbáltunk egy szép emléket állítani ennek a nagy magyar tudósnek. Ott én azt hangsúlyoztam az előadásomban, hogy Budenz külföldön érte el nagy sikereit, elismerték Magyarországon. Hiszen tudjuk azt – ezt hangsúlyozták éppen a tanítványai –, hogy sohasem tanulta meg a magyart rendesen kiejteni. Még Arany János is csinált tréfát a németes magyar kiejtéséről a *tyúk* szóval kapcsolatban. Bereczki Gábor leírta ezt az anekdotát az egyik mostani könyvében (*A Névától az Urálig*. Szombathely 1994:271). Ennek ellenére igazán jó magyar embernek, legalább is magyar hazafinak tartották őt. Ugyan még ma is előfordul, hogy német származása miatt egyesek német ügynöknek tartják. Vannak olyan elképzelések, hogy Budenzet a fiatal magyarellenes uralkodó, Ferenc József csempészte volna be Magyarországra azzal a céllal, hogy az igazságtól eltérő módon magyarázza a magyarok eredetét. Ez természetesen nevetséges.

Ezek a dilettáns elképzelések ha naivak is, azt mindenesetre mutatják, hogy a magyarok borzasztóan, mindenkinél jobban érdeklődnek múltjuk iránt. Hogy a műkedvelő nyelvészek jól vagy rosszul magyarázzák a múltjukat, az más kérdés. Legtöbb esetben persze rosszul magyarázzák. De ezért nekünk nem kell nagyon haragudnunk rájuk, hiszen végeredményben csak arról van szó, hogy az emberek érdeklődnek a tudományunk iránt, és egyszer talán elfogadják a helyes magyarázatokat. Az, hogy a magyar nyelv minden nyelvvel, vagy éppen a sumérral rokon, annyiban érvényes, hogy minden nyelv minden nyelvvel rokon. Hiszen a filogenetikai kutatásoknak az egyik alaptétele, hogy minden nyelvben van *a, u, i, l, t, p, k* stb. Ez már olyan nagyfokú bizonyítéka a nyelvrokonságnak, hogy további bizonyíték nem is szükséges. De mindenesetre nagy különbség az, hogy úgy vagyunk rokonok, mint az unokatestvéreinkkel, vagy pedig csak Ádámról és Éváról. Tehát tisztázni kell a rokonsági fok fogalmát. A finnekkel természetesen úgy vagyunk rokonságban, mint a legkedvesebb unokatestvéreinkkel, ugyanúgy vogulokkal és az osztjákokkal. A németekkel meg a görögökkel úgy vagyunk rokonok, mint Ádámval és Évával.

Budenzzel, illetve Budenz emlékével még volt egy nagyon szomorú találkozásom is. 1951–52 körül aspiránsként az Otthon utcában laktam, Budán. Magányomban nagy sétákat tettem a környéken, lejártam a Németvölgyi temető felé, néha be is tértem oda. Nagyon romos állapotban voltak az ottani sírok. Ez a temető ott volt, ahol a mai Novotel nevű komplexum van, egy mély völgyben. Séta közben nézegettem a földöntött sírköveket, és egyszer csak megláttam, hogy az egyik hosszában elfekvő sírkő Budenz Józsefé. Én akkor nem tudtam semmit sem kezdeményezni az ügyben, de pár héttel, vagy hónappal később

hallottam fél füllel a Kruzsokban, hogy az áldott emlékű Bóka László, akiről sok viccet is hallottunk, aki azonban nagyon jóindulatú, barátságos ember volt, megtudta ugyanezt, nem tőlem, valaki mástól valahogy, és ő akkor az Akadémia első osztályának titkáráként akcióba lépett. Azt mondta, hogy Budenz sírját át fogják vinni a Kerepesi temetőbe. Később ez valóban meg is történt. Egyet azonban nem tudok, erről nem szokás beszélni. Nem tudom, hogy a földi maradványai is valóban átkerültek oda, amelyeket nehéz lehetett akkor azonosítani. Lehet, hogy megtörtént, lehet hogy nem. Ennek tisztázására a hazai kutatóknak kellene sort keríteniök.

Sok anekdota volt forgalomban Budenzről. Németként főleg sört ivott. Miután áttelepült Magyarországra, hogy elmagyarosodását demonstrálja, áttért a borra – anélkül, hogy úrmértéki mérsékletet hajtott volna végre. Amikor megalapította a Kruzsokot, ahol eleinte a pesti orosz konzullal jött össze, hogy oroszul beszélgesse vele, állítólag áttért az oroszok nemzeti italára, a vodkára – megint csak úrmértéki csökkentés nélkül. Persze, ez csak alapítványi legenda lehet, hiszen semmi nyoma annak, hogy Budenz mértéktelenül fogyasztott volna alkoholt.

Feljegyezték, hogy Budenz Pesten jómódú ember volt, a Naphegyen volt saját háza. Házvezetőnője egy fiatal szlovák leány volt, akit élete utolsó évtizedében feleségül vett. Feltehetőleg tőle tanult szlovákul. A rasdorfi helytörténésztől megtudtam, hogy Budenz fiútestvére (Lajos), ki tanító volt és nőtlen, József halála után fiatalon nyugdíjba ment, és gyakran utazott Budapestre. Alighanem ő lakott a naphegyi Budenz-házban, és gondoskodott József özvegyéről. Jó lenne tudni, mi lett Budenz özvegyének sorsa, és mi lett a naphegyi Budenz-házzal.

S végezetül még egy meglepő véletlen. 1970-ben jöttem vissza 1956 után először Magyarországra. A Széher útra kellett mennem rokonaimhoz, ott voltam elszállásolva. A Széher útra a Budenz utcán kellett felmenni a Szilágyi Erzsébet fasorról. Így megint összehalálok Budenz emlékével. Most is, amikor Pesten vagyok, naponta megyek el a Budenz Gimnázium előtt, s a Széher út meg a Budenz utca kereszteződésében ott áll Budenz kicsi, de tetszetős mellszobra. Budapest tiszteli azokat a németeket, akik jó polgárai lettek ennek az országnak, sőt hazafiai is. Amikor 1963-ban lelepleztük a rasdorfi emléktáblát, Paul Johansen, a hamburgi egyetem Hanza-történésze – jó ész hazafi különben – javaslatomra a leleplezési ceremónia keretében hangosan adta a közönség tudtára: a német Budenz magyar hazafi lett. A közönség megtapsolta a kijelentést.

Ezzel zárom is előadásomat. Személyes jellegű volt, hiszen személyes élményeket mondtam el, nem kutatási eredményeket. Remélem azonban, hogy nem volt unalmas. Mikor befejezem ezeket a sorokat, nagy hálával gondolok még egyszer kedves Kálmán Béla tanárunkra. Nagyon örülünk, hogy neje, Gabika, akit Béla bátyánk Érsekújvárott ismert meg, megjelent itt ezen az előadáson.

IRODALOM

DÉCSY, GYULA: Josef Budenz. *UAJb* 35(1964): 257–263.

VEENKER, WOLFGANG: Finnisch-ugrische Arbeitstagung in Göttingen. *UAJb* 35(1964): 251–256.